

DİL İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA TEYİPCAN ELİYEV'İN ŞİİRLERİNDEKİ ÇİNCE ALINTILAR

Raile ABDULVAHİT KAŞGARLI*

Özet

Uygur Türkçesi ile Çincenin teması, uzun bir tarihî süreci geride bırakmıştır. Çağımızda Doğu Türkistan sahasında kullanılan Çağdaş Uygur Türkçesi, Çince ile tarihte hiç olmadığı kadar yakın ilişkide bulunmaktadır. Bu iki dil arasındaki yakın ilişkiden kaynaklanan etki sözcüğü konusu olduğunda etkilenen konumda olan dilin Çağdaş Uygur Türkçesi olduğu söylenebilir. Ancak etki oranı, Çağdaş Uygur Türkçesinin yazı dili ile konuşma dilinde kendini farklı boyutta gösterir. Çalışmada bu iki dilin ilişkisi, 1930-1989 yılları arasında Doğu Türkistan'da yaşayan ve eser veren ünlü Uygur şairi Teyipcan Eliyev'in şiirlerinde geçen Çince alıntılar örneğinde incelenerek Çağdaş Uygur Türkçesinin yazı dili ile Çincenin ilişkisine ışık tutmak amaçlanmıştır. Yöntem olarak Lars Johanson'un geliştirdiği *Dillerin İlişkisi ve Etkinin Açıklanması Modeli* yani *Kod Kopyalama Modeli* uygulanmıştır. Bu modele göre sosyal açıdan baskın olan dil (B) Çince, sosyal açıdan zayıf olan dil (A) Çağdaş Uygur Türkçesidir. Çalışmada; B'nin A'ya verdiği alıntılarının türü, yapısal etkenler ve dil dışı etkenler, Eliyev'in şiirlerinde geçen Çince alıntılar temelinde incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: dil ilişkisi, Çağdaş Uygur Türkçesi, Çince, alıntı kelimeler.

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, railekasgarli@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-1905-2022.

CHINESE BORROWINGS IN THE POEMS OF TEYİPCAN ELİYEV IN TERMS OF LANGUAGE RELATION

Abstract

The connection between Uighur Turkish and Chinese has surpassed a long historical process. In our time, Modern Uighur Turkish used in East Turkestan region has been in a closer relation with Chinese than even before in the history. Regarding the impact arising from the close relation between both languages, it can be mentioned that the affected language is Modern Uighur Turkish. However the ratio of effect manifests itself in a different aspect in written and verbal language. We studied the relationship between the two languages within the example of Chinese borrowings in the poems of famous Uighur poet Teyipcan Eliyev, who lived and created his works in East Turkestan between 1930-1989 and we aimed to illuminate the written language of Modern Uighur Turkish and Chinese. The method used is *The Model of Explaining the Relation of Language and Influence, namely Code Copying Model*, developed by Larsh Johanson. According to this model, the socially-dominant language (B) is Chinese and socially-weak language (A) is Modern Uighur Turkish. In the study, the type of citations provided by B to A, constructive factors and non-linguistic factors have been studied based on the Chinese borrowings in the poems of Eliyev.

Keywords: Language relationship, Modern Uyghur Turkish, Chinese, loanwords

Giriş

Çağdaş Uygur Türkçesi, tarihî gelişim sürecinde kendisine yapı olarak benzeyen veya benzemeyen çok sayıda dille karşı karşıya gelmiş, bazılarıyla etkileşimde bulunmuştur. İlişkide bulunduğu dillerden çok sayıda öğeyi aldığı gibi kendisi de başka dillere dil öğeleri vermiştir. Tarihî süreçte, en fazla alıntıyı Arapçadan ve Farsçadan yapmıştır. Yakın tarihteki süreçte özellikle Batı Türkistan'daki Uygur konuşurların dilinde, aynı coğrafyada bulunan diğer Türk halklarının dilinde olduğu gibi Rusçadan alıntılar dikkat çeker. Doğu Türkistan'da konuşulan Çinceye, her ne kadar Çağdaş Uygur Türkçesinden de dil öğeleri alınmış ve *Putunghua* olarak adlandırılan standart Çince'den farklı yapılar ortaya çıkmış ise de (Baki, 2012, s. 48-58) Doğu Türkistan sahasında özellikle konuşma dilinde Çince kaynaklı alıntılar yoğun olarak görülmektedir. Cabras'ın 2013 yılında Urumçi'de gerçekleştirdiği araştırma sonuçlarına göre Uygurların konuşma dilindeki Çince öğeler iki türdür: Birincisi cümlede söz dizimsel olarak Çince öğelerin bulunması veya cümlenin tamamıyla Çince söylenmesi, ikincisi ise cümlede sözlük birimi olarak Çince öge bu-

lunmasıdır (Cabras, 2014, s. 34-43). Bu görüş, bizim tespitlerimizle de örtüşmektedir. Zira günümüzde Doğu Türkistan konuşurlarının kullandıkları çağdaş Uygur Türkçesinde standart kabul edilen söyleyiş biçimlerinden sapmalar ve yabancı kelime kullanımı önemli bir yer tutar. Aslında dil bilimi türlerinin hepsinin değişim gösterme eğiliminde olması nedeniyle bir dilde, ilişkide bulunan diğer dil veya dillere ait öğelerin bulunması, doğal bir süreçtir. Burada doğal olmayan, dil sistemlerinin doğası gereği değil, belli sosyolengüistik durumlarda değişim süreci yaşaması (Heine ve Kuteva, 2005, s. 257) ile bu değişimin hızı ve sonuçlarıdır.

Dil iletişimi, basit tanımıyla birden fazla dilin aynı yerde aynı zamanda kullanımınıdır (Thomason, 2001, s. 1). Doğu Türkistan'daki Çince ile Çağdaş Uygur Türkçesi, iki yıl öncesine kadar iletişim dili olarak kullanılan ve ilişki kuran dillerdir (Baki, 2012, s. 1). Johanson'un dil ilişkileri için geliştirmiş olduğu *Dillerin İlişkisi ve Etkinin Açıklanması Modeli* veya *Kod Kopyalama Modeli*, dil ilişkisi olgularının özüne daha uygun tasviri için bir taslak ve tipolojik karşılaştırmada hareket noktası olarak düşünülen modeldir (Johanson, 1999, s. 88). Bu modele göre Çağdaş Uygur Türkçesi ile Çinceyi A ve B işareti ile göstermek mümkündür. Buradaki A işareti, sosyal açıdan zayıf olan alıcı dili yani Çağdaş Uygur Türkçesini, B işareti ise sosyal açıdan baskın olan verici dili yani Çinceyi ifade eder. A dil ile B dilin ilişkisi değerlendirilirken yapısal etkenlerin rolünün ön plana çıktığı ve yapısal kopyalama olarak da adlandırılan (Johanson, 2007, s. 75) alıntıların, ses özellikleri bakımından temel koda uyum sağladıkları görülmüştür. Moğolistan'daki yazıtlardan başlayıp günümüze kadar uzanan 1300 yıllık kesintisiz bir yazı dili geleneğinin oluşu (Ölmez, 2013, s. 399) Çağdaş Uygurca'yı, Çince alıntıların etkenleri bakımından Salarcadan daha şanslı duruma getirmiştir. Ancak yönetimi ve merkezi temsil eden baskın dil Çince, sosyopsikolojik ve siyasal nedenlerle Çağdaş Uygur Türkçesine çok sayıda dil ögesi vermiştir.

Eliyev'in şiirleri incelendiğinde şiirlerin, şairin duygu ve düşüncelerini aktarmanın yanı sıra Uygurların siyasal ve sosyokültürel hayatından izler taşıdığı görülür. Doğu Türkistan'da yaşanan çeşitli siyasi olayların çağdaş Uygur edebiyatına ve diline olan etkilerinin âdeta küçültülmüş bir resmi olan bu şiirlerde Eliyev, birçok Çince alıntı kullanmıştır. Özel adlar dışındaki bazı Çince sözlük birimlerinin, Uygurcada karşılığı bulunmasına rağmen Çağdaş Uygur Türkçesi ile yazılan şiirlerde tercih edilmesi, bu çalışmayı yapmaya kapı aralamıştır. Böylece *Téyipcan Éliyev Şéirléri* adlı iki ciltli kitapta yer alan şiirler taranmış, kelime çeşidi olarak adları, sıfatları ve fiilleri içeren Çince alıntılar, dil ilişkisi bağlamında değerlendirilmiştir. Çince ile Çağdaş Uygur Türkçesinin etkileşimi konusunda bir fikir verebileceğine inandığımız bu çalışmada örnekler, taranan alıntılarla sınırlı tutulmuştur ve cilt numarası/sayfa

numarası formunda verilmiştir. Çalışmamız; Çince ile Çağdaş Uygur Türkçesinin ilişkisini, Teyipcan Eliyev'in şiirlerinde geçen Çince alıntılar örneğinde incelemeye ve tartışmaya çalışacaktır.

1. Teyipcan Eliyev ve Şiirleri

Teyipcan Eliyev, 1930 – 1989 yılları arasında Doğu Türkistan'da yaşayan ve eser veren bir Uygur şairdir (Abdulvahit Kaşgarlı, 2017, s. 295; Komisyon, 2006, s. 227). 1945 yılında *Ceñçi Akamğa* [Asker Ağabeyime] adlı ilk şiiri yayımlanan şair, edebî hayatı boyunca birçok şiir kaleme almıştır (Kaşgarlı, 1998, s. 231). Şiirlerinin büyük bir kısmı *Şerh Nahşısı* [Doğu Şarkısı] (1951), *Tinçlık Nahşısı* [Barış Şarkısı] (1954), *Tügimes Nahşası* [Bitmez Şarkı] (1957), *Vetenimni Küyleymen* [Vatanımı Övüyorum] (1963), *Zepmu Çiraylık Keldi Bahar* [Çok Güzel Geldi Bahar] (1980), *Bahar İlhami* [Bahar İlhamı] (1984), *Tallangan Şeirler* [Seçilmiş Şiirler] (1985), *Töhmet Kırbani* [İftira Kurbanı] (1986), *Yantak* [Deve Dikeni] (1989) adlı şiir kitaplarında yayımlanmıştır. Bu şiirlerin yanında *Bir Toyniñ Tarihi* [Bir Düğünün Tarihi] (1955) adlı hikâye, *Ah Dostum* [Ah Dostum], *Oğriniñ Eslimisi* [Hırsızın Hatırası] adlı destanlar yazmış ve 1981 yılında Eli Ezizi ile birlikte *Gerip Senem* [Garip ile Sanem] filminin senaryosunu hazırlamıştır (Çengel, 2013, s. 143; Sartekin, 2006, s.8).

Muhammed Rehim tarafından yayıma hazırlanan iki ciltli *Teyipcan Eliyev Şiirleri* adlı kitap, Eliyev'in yukarıda bahsi geçen daha önce yayımlanmış kitaplarındaki şiirlerin toplamıdır. Yayıma hazırlayan ön sözde, gazete ve dergilerde yayımlanan az sayıdaki başka şiirlerin de eklendiğinden bahseder (Rehim, 1997a, s. 6). Bu kitaptaki şiirlere 1945'ten 1988'e kadar olan süreçteki tarih not düşülmüş ve şiirler, yazıldığı tarihe göre kronolojik olarak sıralanmıştır. Eleştirel niteliği ağır basan bazı şiirleri nedeniyle 1957-1960 yıllarında baskıya maruz kalan ve sürgüne gönderilerek ağır işleri yapmaya mecbur bırakılan şair, Kültür Devrimi'nde ise daha büyük baskılar altında zor günler geçirmiştir (Harbalioğlu, 2016, s. 98). Bu süreçte yazma hakkı elinden alınarak yedi yıl boyunca hapiste tutulmuştur. Eser üretilemeyen bu dönem, bir dönüm noktası olarak değerlendirilmiş, kitap iki cilt hâlinde hazırlanırken birinci cildi 1964 tarihli şiiri ile son bulmuş, ikinci cildi ise 1971 tarihli şiiri ile başlamıştır (Rehim, 1997a, s. 2-4).

2. Teyipcan Eliyev'in Şiirlerindeki Çince Alıntılar/ Kopyalamalar

Diller iki ana faktörden gelişir: Birincisi dil içi gelişim faktörüdür. Dil içi gelişim faktörü, dilin içsel düşüncesi olmakla birlikte bir dilde ihtiyaç duyulan sözlük birimlerinin, söz konusu dilde ortaya çıkan çeşitli sözcüklerin ve diğer dil-kullanım gerekçelerinin, dil bilimsel ve eş görünümlü olarak gelişmesidir. İkincisi ise dil dışı faktörlerdir. Dil dışı faktörler, bir dilin başka dillerle iletişimde bulunup o dillerden sözlük birimi ve kalıplar olarak yeni dil bilimsel

birimleri ifade etmesi veya var olan kavramları birbirinden ayırt etmek ve adlandırmak için başka dillerin kelime hazinesinden yararlanılması, bir dilin diğerinden temel ve yardımcı biçim birimleri olarak kullanmasıdır.

Başka dilden alınan veya kopyalanan unsurlar alıcı dilin sistemine uymak için belli süreçlerden geçer. Uyarılma süreci, verici dilde mevcut olmakla birlikte alıcı dilde gereksiz olan ses, biçim, söz dizimi gibi dil bilgisel özelliklerin atılması, buna karşılık alıcı dilde gerekli eklemelerin yapılması şeklinde ortaya çıkar. Sonuç olarak kopya, alındığı dilde kullanılabilir hâle getirilmiş olur. Ortaya çıkan son biçim, aslına yakın benzerlikten önemli değişimlere ve yaratıcı şekil değiştirmeye kadar uzanabilir. Böylece kopyalar, baskın bir dile ait olarak görülmekten de çıkar. Bu arada kopya, verici dilin sistemine değil, alıcı dilin sistemine ait olduğu için kopya ile orijinal arasında her zaman ufak tefek farkların var olduğu da kabul edilir.

Uygurlar ile Çinlilerin bir arada yaşaması, bu iki dilin ilişkide bulunmasının temelini oluşturmuştur. Farklı dilin konuşurları; bir arada yaşamak zorunda kaldıkları için veya çeşitli sebeplerle dil temasları gerçekleştiği için, karşılıklı olarak birbirlerinden etkilenmişlerdir. Bu etkileşim, zaman dilimine ve yöneten-yönetilen konumuna göre farklı boyutta gerçekleşmiştir. Eliyev'in şiirlerinde kullandığı dil, belirli bir zümrenin dili değildir. Cümleleri basit ve anlaşılır, kelimeleri herkesin anlayabileceği ve halkın kullandığı dildir. Bu bağlamda şiirlerdeki Çince alıntılar, toplumun eğilimini yansıtmaktadır.

2.1. İhtiyaç ve Moda Ögeleri

Diller arası ilişkide her dil, bir diğerinden çeşitli unsurlar alır veya bir diğerine çeşitli unsurlar verir. Bu alışverişin temelinde ise iki ana öge vardır: *İhtiyaç/bilgi ve moda/özenti*. Bir dil diğer dillerden ihtiyacı dolayısıyla *bilgi alıntıları* yapabilir. Bilgi alıntıları alıcı dile yeni kavramlar getirir. Bu yüzden de genellikle kalıcı olur ve girdikleri dilin söz varlığı içinde uzun süre yaşayabilir. Moda ve özenti alıntıları ise bir ihtiyaçtan kaynaklanmayan ve alıcı dilin kavram dünyasına fazla bir şey katmayan alıntılardır. Bu tür alıntılar uzun ömürlü olmaz, genellikle kısa bir süre içinde kullanımdan düşer ve unutulur (Buran, 2006b, s. 30). Eliyev'in şiirlerinde geçen para birimi adları, *ihtiyaç/bilgi* kapsamındaki ögelerdir:

beş koyçen [Çince: 块钱 kuai qian; beş yuan (RMB)] (Rehim, 1997b, s. 162)

koy [Çince: 块 kuai; yuan (RMB)] (Rehim, 1997b, s. 268)

Doğu Türkistan'da 1951 basımlı yazılı kaynakta para birimi için Çincenin yazı dilinde kullanılan şekli yani *yuan* kullanılırken Çağdaş Uygurcadaki karşılığı olarak *dollar* kelimesi kullanılmıştır (Komisyon, 1951, arka kapak). Bu-

radaki dolar, *yuan*'ın dolar olarak karşılığındaki değeri değildir. Aksine *yuan* para birimindeki tutarın aynısının *dollar* olarak söylenişidir. Günümüzde bazı ağzılarda özellikle İli bölgesinde para birimi için *som* sözcüğü de kullanılır. Ancak genel eğilim, Çince alıntı olan ve konuşma dilinde kullanılan *koy*, *koyçen* yönündedir. Eliyev'in şiirlerinde alıntı hâliyle tercih edilmiştir ve bu şiirin yazılış tarihi 1981'dir. Çince alıntı olan *koy*, *koyçen*, artık Çağdaş Uygur Türkçesinin yazı diline yerleşmiştir (Komisyon, 1994, s. 602) ve şu an için kalıcı bir nitelik taşımaktadır. Fakat Çağdaş Uygur Türkçesinin fonetik yapısına uydurulmuştur. Aşağıdaki sözlük birimleri dönemin *popüler/moda* kelimeleridir.

pipen [批判 pi pan; tenkit, tenkit etmek] (Rehim, 1997b, s. 129)

dazibav [大字报 da zi bao; afiş] (Rehim, 1997b, s. 137)

Kültür Devrimi döneminde günlük yaşamın bir parçası hâline gelen siyasi olaylarda aydınlar halk tarafından tenkit edilmiş, eleştirilmiştir. *Pipen* kelimesinin sözlük anlamı *yanlış görüş ve eylemleri veya bunların failini tenkit etmek* (Komisyon, 1990, s. 779) olsa da aydınlara yönelik bu tenkit; aşağılama, hor görme, hakaret etme, fiziksel ve ruhsal işkence yapma boyutundadır. Bu nedenle Çağdaş Uygur Türkçesinde *tenkit kılış* ve *pipen* kelimelerinin çağrıştırdığı anlamlar farklıdır. *Pipen* kelimesinin kullanıldığı şiir 1980 yılında yazılmıştır. *Dazibav*, propaganda içerikli ve büyük yazılardan oluşan afişlerdir. Bu kelimelerin kullanıldığı şiirler de 1980 yılında yazılmıştır. Bu yıllar, Kültür Devrimi'nin sona erdiği, yazar ve şairlerin Kültür Devrimi'nde yaşanan acı-ları eserlerine yansıtılabildiği bir dönemdir. Kelime şiirde şöyle geçmektedir:

<i>Talay yil hepileştük pipen bilen,</i>	Yıllarca uğraştık tenkit ile,
<i>İşimiz ilgirileydu dégen oyda.</i>	Gelişme olacak düşüncesiyle,
<i>Küzlüki tolmay qaldi tağirimiz,</i>	Sonbaharda çuval dolmasa da mahsulle,
<i>Şundimu ziyandin köp déduq payda.</i>	Söyledik zarardan fayda çok diye.

(Rehim, 1997b, s. 129)

<i>Ekil közimiz yoruğanséri,</i>	Aklımız başımıza geldikçe
<i>Bolidu dertniñ soraq-istiki</i>	Sorgulanır acıların sebebi,
<i>Yoqal emdi, çüşkin sehnidin</i>	Defol, in artık sahneden,
<i>“Dazibav” atlıq töhmet destiki.</i>	Afiş adlı iftira yanlısı.

(Rehim, 1997b, s. 137)

Bu kelimeler, 2000'li yılların başında siyasal açıdan önemini ve işlevliğini yitirmiş, çok kullanılmayan kelimeler hâline gelmiştir.

Günümüzde devletin izlediği politikaya bağlı olarak anlam çevirmesi yoluyla yerleşen *Kompartiye bolmisa yéñi cuñgo bolmaytti* [没有共产党就没有新中国 meiyou gongchandang jiu meiyou xinzhongguo. Komünist parti

olmazsa Yeni Çin olmazdı.], *sangu şılı ve liangmianrenge úarşı küreş* [与“三股势力”和“两面人”斗争] *yu sengu shılı he liangmianren douzheng*. Üç türlü güçle ve ikiyüzlülerle mücadele.] (www.xjdaily.com, 01.7.2018) gibi ifadeler, moda ögeler olarak ön plana çıkmıştır. Burada dile getirilen *üç türlü güç; radikal dinci güçler, milli ayrılıkçı güçler ve terör eylemcisi güçler* olarak açıklanmaktadır (www.people.com.cn, 01.7.2018). *İkiyüzlüler* ise *komünist parti yönetimini destekliyormuş gibi görünen* ancak yönetimin asla tahammül edemediği *İslam ve Türklük şuuruna sahip memurlar* olarak açıklanmaktadır (<http://xj.people.com.cn>, 01.7.2018).

2.2. Tam Alıntı Ögeler

Tam alıntılarda bir B örneği bütün olarak yani malzeme, bitişme, anlam ve sıklık yönünden yapı özellikleri bütünü olarak A temel kod cümlesi içine kopya edilir (Johanson, 2014, s. 29). Şiirde geçen *siliñbu* [司令部 si ling bu; karargâh] kelimesi, Çağdaş Uygur Türkçesinde sözlük birimi olarak kullanılan ögedir (Komisyon, 1992, s. 708). Çağdaş Uygur Türkçesinde bu sözlük biriminin Arapça ve Farsça ögeden oluşan *karargah* şekli de bulunmaktadır (Komisyon, 1994, s. 58). Eliyev aşağıdaki şiirinde kelimenin Çincesini tercih etmiştir:

*Bir çağlarda il'ic üçün
Pana bolğan makan şu idi.
U kuyaşni zulmetke qarşi,
Atlandurğan siliñbu idi*

Bir zamanlar İlyiç için
Sığınak olan mekân bu idi.
O, güneşi zulmete karşı
Harekete geçiren karargâh idi.

(Rehim, 1997a, s. 240)

Çağdaş Uygur Türkçesinde Rusçadan alıntı olan *Komünist Parti* anlamındaki *kompartiye* kelimesi bulunmaktadır. Aşağıdaki dizelerde bu kelimenin yerine Çince'den tam alıntı öge olan *goñ çen dañ* [共产党 gong chan dang] sözlük birimi tercih edilmiştir. Örneğin:

*Eşu égır kara azab-külpettin,
Yüreklerni kan kılğan şu gem-derttin,
Sen kutkazdiñ ğeyret bilen, goñ çen dañ,
Azad kıldıñ şepket bilen goñ çen dañ*

İşte ağır kara hüznün, külfetten,
Yürekleri kanatan şu gam, dertten,
Sen kurtardın gayret ile komünist parti,
Hür yaşattın şefkat ile komünist parti.

(Rehim, 1997a, s. 107)

Tam alıntı ögelere bakıldığında siyasetin yoğun baskısını görmek de mümkündür. Zira Çin'de en iyi sistem olarak lanse edilen komünist sistemde halk, komünist partinin âdeta birer müsebbihi gibi davranmakla yükümlüdür.

2.3. Melez Ögeler

Dillerin etkileşiminin bir sonucu olarak bir dil diğerinden ses, sözcük, ek ve anlamlar alabilir. Bu sırada kaynak dilden yeni dilsel özellikler alınır veya hedef dilde var olan kullanıma uydurulur (Baumgarten ve Özçetin, 2008, s. 294). Melez bazen, ithal edilen kelimenin ses birimsel yapısının yalnızca bir bölümü bulunan, diğer yandan kelimenin geri kalan kısmının yerli bir parça ile karşılandığı alıntı kelimeleri belirtmek için kullanılır (Haugen, 2010, s. 136).

Dış alıntılar, bir dilin ses ve yapı düzeninin çatlayıp kırılmasına, anlam örgüsünün dağılmasına yol açar. Dış alıntılarının, bilhassa özenti alıntılarının fazlalığı, melez dilleri ortaya çıkarmıştır. Bu şartlardaki dil ilişkileri, ses ve anlam yapısı farklı dillere, birbirlerinden yeni şekiller taşımış, farklı yapıdaki dilleri birbirine yaklaştırmıştır. Dillerin ses ve anlam yapılarında ortaya çıkan bu düzensizlikler, tabii ki kültür konularıyla uğraşanların dedikleri kültür dağılmasının sonuçlarıdır. Bu tehlike yüzünden diller, alıntı kelimeleri ses ve anlamca değiştirerek kendi ses ve anlam yapılarına uygun hâle getirir, melez kelime yapar veya alıntının anlam yapısının alıcı dile morfem morfem kopyalandığı anlam çevirileri yapar. Böylece diller, alıntıları melezleştirerek kendilerinin melezleşmelerine karşı direnmeye çalışır (Karaağaç, 2009, s. 502).

Eliyev'in kullandığı Çince melez ögeleri aşağıdaki şekilde gruplandırmak mümkündür.

2.3.1. Ses Yapısı Bakımından Çağdaş Uygur Türkçesine Uydurulmuş Ögeler

Teyipcan Eliyev'in şiirlerinde geçen Çince alıntılar, Türkçeden farklı bir dil ailesine mensup olduğundan, bu iki dil arasında iç alıntı söz konusu değildir ve alıntı kaynakları bakımından Çağdaş Uygur Türkçesine melez ögeler yerleşmiştir. Eliyev'in kullandığı melez ögeler arasında, ses değişikliğine uğramış ve Çağdaş Uygur Türkçesinin yapısına uydurulmuş ögeler görülür. Çağdaş Uygur Türkçesinin tipik özelliği olarak bir ses biriminde iki ünlü yan yana gelmez. Bu nedenle *mao* > *mav* değişimi ortaya çıkmıştır. Örneğin:

mavzéduñ [毛泽东 *mao ze dong*] (Rehim, 1997a, s. 80)

Ciñ [正 *zheng*] kelimesi Çince *doğru, güvenilir* anlamındaki sözlük birimidir. Aslında hecenin ön sesi, çift ünsüz yazılan ancak *c* sesinin üst damaksız telaffuz edilen şekli olan *zh* sesidir. Çağdaş Uygur Türkçesinde bir diş eti ünsüzü olan *c* sesine dönüşmüştür.

Ca [假 *jia*] kelimesi Çince *sahte, yalan* anlamında kullanılan sözlük birimidir. Son sesi, *ia* çift ünlüden oluşmaktadır. Bu ses, Çağdaş Uygur Türkçesinin ses yapısına uydurularak tek ses hâline getirilmiştir.

*Ciñ ve cani ayrimay nadan sadaket ilkide,
Yetkiçe tarttim elem eblehñimu dep sepdışim.*

(Rehim, 1997b, s. 120)

Gerçek ile sahteyi ayırmadan cahilce sadakat gösterip
Yeterince acı çektim haini de yoldaş bilip.

Yañza [样子 yang zi] biçim birimi ünlülerin kalınlık incelik ve dil önlük-artlık bakımından Çağdaş Uygur Türkçesine uyum sağlayan ögelerden birisidir.

<i>bolğaça her yañza hünirim meniñ</i>	Olduğundan çeşit çeşit marifetim,
<i>Ottuz alte çoñ tedbirim meniñ</i>	Otuz altı büyük tedbirim,
<i>Öz ilkimde öz tekdirim meniñ</i>	Kendi kaderime sahibim kendim,
<i>Yıkılsammu derhal turuvalimen.</i>	Yıkılsam da hemen kalkiveririm.

(Rehim, 1997b, s. 301)

2.3.2. Anlam Çevirisi Yoluyla Yerleşen Ögeler

Alıcı diller, kendi kavram dünyalarında olmayan unsurları, başka toplumların hayatında ve dilinde var olan bazı kavramları dil yoluyla aktarır. Bu aktarmada kavram, kaynak dilden; söz/ses karşılığı ise alıcı dilden olur. Dil göstergelerinin iki yanı vardır: Bunlardan biri gösteren, diğeri ise gösterilendir. Gösteren daha çok ses ya da yazı ile temsil edilir. Gösterilen ise gösterenin karşılıdığı, temsil ettiği şeydir. Kavram çevirilerinde gösterilen, kaynak dilden alınır; gösteren ise alıcı dilin unsurlarıyla karşılanır. Bu tür dil ögelerindeki yabancılık dışarıdan fark edilemediği için, âdeta bedeni alıcı dilden, ruhu başka dilden karma bir yapı ortaya çıkar (Buran, 2006a, s. 4).

Anlam çevirisinde, kelimenin ses ve kuruluş yapısı alıcı dilden, anlamı ise verici dilin anlam örgüsünden kopyalanır (Karaağaç, 2002, s. 105). Çinliler ile Uygurların tarihteki ticari ilişkilerinden, günümüzdeki iç içe yaşamalarına kadar uzanan süreçteki ilişki neticesinde, özellikle Çin Halk Cumhuriyeti kurulduktan sonraki süreçte, Marksizm felsefesine ait eserler ve siyaset, iktisat, medeniyet, felsefe, tarih, dil ve edebiyat alanlarındaki pek çok eser, Çince Çağdaş Uygur Türkçesine çevrilmiştir. Aydınlar bu süreçte birtakım Çince kavramları Çağdaş Uygur Türkçesine tercüme ederek toplumun istifadesine sunmuştur. Böylece birçok alıntı öge Çağdaş Uygur Türkçesine yerleşmiştir (Teklimakani, 2011, s. 166). İncelediğimiz şiirlerde geçen bazı örnekler, verici dil olan B'ye ait ögenin, alıcı dil A'nın biçimsel yapısına uygun olarak çevirme yoluyla yerleşmiş ögelerdir.

*Hislet şu: Cuñgoğa has kızil bayraq,
Hislet şu: aşu tuğka sadaketlik.*

Vasıf şu: Çin'e özel kızil bayrak,
Vasıf şu: o bayrağa sadakat.

(Rehim, 1997a, s. 407)

Bu dizedeki *kızıl bayrak* [kızıl bayrak], Çincedeki *hoñçi* [红旗 hong qi] kelimesinden anlam çevirisi yoluyla yerleşen ögedir. Bu kelimenin *kızıl tuğ* olarak çevrilen şekli de kullanılmıştır.

<i>Men Uyğur oğli men,</i>	Ben Uygur oğluyum,
<i>Uygurni özümdek yahşi körimen.</i>	Uygur'u kendim gibi seviyorum.
<i>Birağ,</i>	Fakat,
<i>Uygur bolğünimdinmu,</i>	Uygur olmamın ötesinde,
<i>Kızıl tuğ sépide turgünim kımmet.</i>	Kırmızı bayrak safında durmam daha değerli.
<i>Şu septe turup</i>	Şu safta durup
<i>Cimi ceñde yéñip kelduğ.</i>	Bütün cenklerin galibi olduk.

(Rehim, 1997a, s. 227)

1.2.3. Biçim Bakımından Karışık Ögeler

Bu tür alıntılarda bir birleşme söz konusudur. B'nin çeşitli dil ögeleri A'ya kopyalanır ve A'nın bünyesinde bulunan mevcut yapılarla ve ögelerle birleşim oluşturarak yeni bir yapı ortaya çıkar. Eliyev'in şiirlerinde geçen *gomindañçi* sözlük birimi, karışık bir ögedir. 1911-1949 yılları arası Çin'in yönetimini elinde bulunduran Milliyetçi Parti'nin adı olan *guomindañ* kelimesi Eliyev'in şiirlerinde tam kopya olarak kullanılmanın yanı sıra Türkçe bir sözlük birimi türeten son ek {-çi} ile birleştirilerek *milliyetçi partiye ait olan veya onun yanlısı* anlamındaki bir sözlük birimi türetilmiştir.

<i>Hayal ötmey uniñ keynidin,</i>	Çok geçmeden onun peşinden,
<i>Keldi biri koğlap hasirap,</i>	Geldi biri kovalayarak nefes nefese,
<i>Tonuvélip koğlığuçini---</i>	Tanıdım kovalayanı,
<i>Gomindañçi herbiy "noçi"ni,</i>	Gomindañ yanlısı asker "cesur"u
<i>Ömiplep bardim aldini torap.</i>	Sürünerek gittim, önünü kestim.

(Rehim, 1997b, s. 290)

Eliyev'in şiirlerinde ses, biçim ve anlam yönünden Çince den bire bir alınan *laba* [喇叭 la ba] sözlük birimi, bağımlı biçim birimi {-da} ve enklitik *la* ile birleşerek bir karışık kopya oluşturmuştur. Çağdaş Uygur Türkçesinde *hoparlör* anlamında kullanılan *yañratku* sözlük birimi bulunmaktadır (Komisyon, 1998, s. 475). Ancak Eliyev'in şiirinde bu sözlük biriminin yerine Çince alıntı olan *laba* tercih edilmiştir. Dize içinde aşağıdaki şekilde kullanılmıştır:

<i>"İşligen çişler" dégen siyasetmu,</i>	"Çalışan elde eder" denen politika da,
<i>Köp boldi, labadila carañlidi.</i>	Uzun zamandır, sadece hoparlörde yankılandı.

(Rehim, 1997b, s. 129)

Hai kelimesi Çince *zarar*, *zararlı* anlamlarında kullanılan bir sözlük birimidir. *le* ise eylemin tamamlandığını ifade eden ve tek başına kullanılmayan

geçmiş zaman görevindeki bir biçim birimidir. *hai le* [害了 zarar verdi] Çincece geçmiş zamanlı eylem ifade eder. Eliyev şiirine bu yapıyı bir sözlük birimi olarak kopyalamıştır ve ona yükleme/belirtme durum eki getirerek karışık bir öge yaratmıştır:

*Şu cudalığıni şu mudhiş heylini
Şu zaman öktemliri kelgen élip...
Bes, köñül, aldınığa bak, devriñ uluğ,
Qalmıgın hesret bilenla çirmilip.*

Şu ayrılığı, şu büyük zarar vereni,
Getirmişti çağın arsızları.
Yeter gönül, önüne bak, devrin ulu,
Kendine yâr etme hasreti.

(Rehim, 1997b, s. 201)

3. Dilin Yapısal Etkenleri

Her bir dilde kendi bünyesinde bulunan ve diğer dil için etkili olabilecek özellikler bulunur. Bu özellikler, kimi dillerde kendisini korumaya yönelik işlev üstlenirken kimi dillerde diğer dili etkilemeye yönelik işlev üstlenir.

3.1. Dilsel Dayanıklılık

Seyrek olarak kullanılan bir A unsuru, öyle dayanıksız olabilir ki özellikle hızlı dilsel tavır gerektiren durumlarda, konuşan tarafından zor hatırlanır ve bu yüzden aktif olarak kullanılan bir B eş değeri ile değiştirilebilir (Johanson, 2014, s. 50). Bu bağlamda dilin dayanıklılığı, işlek olarak kullanılmasıyla doğru orantılıdır. Kültürel ve iletişimsel-işlevsel sebeplere bağlı olarak kullanım sıklığı yüksek olan birliklerin tercih edilme olasılığı daha yüksektir. Dil ilişkilerinde en kolay etkilenen yani en zayıf bölüm, söz varlığıdır. Bu nedenle kelime hazinesi, dillerin ilişkisinde, yaygın olan iki dillilik olmadan da kolayca etkilenen en zayıf bölümdür. Eliyev'in *Teñritéği* [Tanrı Dağı] kelimesinin yerine kullandığı, bu kelimenin Çince karşılığı olan *tiyanşan* [天山 tian shan] kelimesi şiirde şöyle geçmektedir:

*Ķeri tiyanşan bağrida yamridi tevreş dolĶuni
Ene, tañni oyğitip, yanmakta iĶbal çolpini*

(Rehim, 1997a, s. 12)

Yaşlı Tanrı Dağı'nın koynunda yayıldı isyan dalgası,
İşte, sabahı aydınlatıp doğmakta ikbal Venüs'ü.

1991 yılında yayımlanan *Uygur Tiliniñ İzahlıq Luğiti*'nde *tiyanşan* sözlük biriminin madde başı olarak verilip *teñritağ* sözlük biriminin madde başı olarak verilmeyişi ve *Tiyanşan*'ın açıklamasında "*Adette Teñritağmu déyilidu*" [Genelde Tanrıdağ da denilir.] şeklinde bir açıklamayla yetinilmesi (Komisyon, 1992, s. 502-503), *Teñritağ*'ın kullanım sıklığının *Tiyanşan*'a göre daha düşük olduğunu akıllara getirir.

Çince ile Çağdaş Uygur Türkçesinin ilişkisinde A grubunun B'den gelen alıntılara karşı direnen dilsel özelliği; B'nin ikiz ünlülerini tek ünlüye, üst damaksıl seslerini ise dış eti seslerine değiştirmiştir.

“Güyşen” dep atalğan bu tağlık aral, Güyşen denilen bu dağlı ada,
 “Ehlet kıyruķı” dep nam alğan burun. Eskiden çöp kuyruğu denilmiştir.
 Şyañgañ hem *Avménniñ* ehlet-latķısı Hong Kong ve Makao'nun çöp atıkları,
 Ékip şu etraptin alğaçķa orun. Çünkü bu civara toplanmıştır.
 (Rehim, 1997b, s. 341)

Makao anlamındaki *avmén* [澳門] ao men] sözcüğünün ilk hecesi çift ünlüden oluşmuştur. Şiirde, Çağdaş Uygur Türkçesinde, tek ünlüye düşmüştür ve o>v değişimi ile Uygur Türkçesinin ses yapısına uyumlu bir biçim birimi ortaya çıkmıştır.

Aşağıdaki örneklerde ise üst damaksıl ses olan *zh*, *ch*, *sh* sesleri, Çağdaş Uygur Türkçesinde dış eti ünsüzleri olan *c*, *ç*, *ş* seslerine dönüşmüştür.

U peyda bolğanda ikinci kêtim O ortaya çıktığında ikinci defa
 “*Dacey*” şamilini ekelgen başlap. Getirmişti “Dacey”¹ rüzgârını.
 Güyşenmu selişip, Güyşen de çirkinleşip
 Yaşlar bir-birlep, Gençler peş peşe,
 Kaçķılı turğan yurtini taşlap. Kaçmaya başlamıştı yurdu bırakıp.
 (Rehim, 1997b, s. 342)

Çañbeyşende sübhi yorup tañ atti, Çanbeyşen'de² şafak söküp aydınlık oldu,
Altun kıyaş nurlirini yamratti. Altın güneş ışıklarını dağıttı.
 (Rehim, 1997a, s. 416)

Dilsel dayanıklılığın kırılması, tercih edilen alıntı oranının yüksek olmasının bir sonucu olarak görülebilir. Tercih edilen alıntı oranının çok olması ise sosyopolitik etkenlerin dışında konuşurların yaklaşımı, tavrı ve davranışıyla da ilgilidir. Bu bağlamda dilsel dayanıklılığı, A grubu konuşurlarının sosyolojik ve psikolojik durumları doğrudan etkileyecektir.

3.2. Çekicilik veya Görece Çekicilik

Günümüzde dil ilişkisinde dil unsurlarının tanınabilirlik yönünden birbirlerinden ayrıldıkları ve işlenme süreçlerinin değişik bilişsel tutum gerektirdiği bilinen bir gerçektir. Algılama ve üretmenin göreceli kolaylığı ve zorluğu söz konusu olduğunda, ilişkide bulunduğu diğer dilin çekiciliği veya göreceli çekiciliği devreye girer. Dil ilişkilerinde, dillerdeki belli yapılar doğal olarak çekici olabilir. Çağdaş Uygur Türkçesi ile Çince de bu tür çekici özelliklerin

¹ Dacey: Ülke çapında örnek alınan köyün adıdır.

² Çanbeyşen: Çin Halk Cumhuriyeti'nin Cilin bölgesinde bulunan bir dağın adıdır.

önemli bir bölümüne sahiptir. Fakat bu çalışma, Uygurca yazılan şiirlerdeki Çince alıntılar temelinde yapılacak incelemeyi konu edindiğinden, Çağdaş Uygur Türkçesinin Çince için çekici olabilecek yanlarına değinilmeyecektir.

Çincenin şahıslara göre çekimlenmeyen basit fiil yapısı ve bu fiillerin zaman ifade etmedeki kolaylığı gibi yapısal özellikleri, Çağdaş Uygur Türkçesi için çekici olabilir. Ancak Çağdaş Uygur Türkçesinin bitişken, kurallı ve anlam karışıklığına yol açmayan fiilleri, Çince fiillerin kolaylaştırıcı etkisine karşı bir dayanıklılık oluşturur. Bu nedenle Çincenin çekici veya göreceli çekici öğeleri olarak görülebilecek fiilleri, Çağdaş Uygur Türkçesinin yazı diline genel olarak alınmamıştır. Genel olarak çünkü Kültür Devrimi'ndeki propaganda metinlerinde A konuşurları B'nin fiillerini de kullanmıştır. Örneğin: *Mav Başkan yaşasın, on bin yıl yaşasın, yüz bin yıl yaşasın* cümlesi için Çağdaş Uygur Türkçesi ile *Mav reis yaşısun, on miñ yıl yaşısun, yüz miñ yıl yaşısun* denilebilirken *Mavcuşi vensüy, venvensüy* olarak kullanılmıştır. Eliyev'in; Çağdaş Uygur Türkçesinin, Çincenin yoğun etkisine maruz kaldığı Kültür Devrimi dönemindeki şiirlerinde, Çince alıntı fiil görülmemektedir. Bu durum, Çince alıntı fiillerin, daha çok propaganda amaçlı siyasi metinlerde ve konuşma dilinde kullanıldığını gösterir. Şiirde *korkma* anlamındaki *korqma* fiili yerine *buheyypa* [不害怕 bu hai pa] alıntısının kullanımı ise 1984 tarihli şiirinde görülmektedir. Bu fiil şiirde, Çinli kızı tecavüzcünün elinden kurtarıldıktan sonra ona söylenen bir kelime olarak geçer:

<i>Sepdişim şu an,</i>	Yoldaşım o an,
<i>“Buhaypa” dep ıllıq piçirlap,</i>	Korkma, deyip yumuşak bir sesle,
<i>Tohtatti kızni.</i>	Durdurdu kızı.
<i>U téñirkap turup bir haza</i>	O şaşırıp kaldı bir süre,
<i>Yıglivetti kéyin buquldap.</i>	Sonra hıçkırarak ağlayıverdi,
<i>Nicatkar dep çüşinip bizni.</i>	Kurtarıcı bilerek bizi.

(Rehim, 1997b, s. 291)

Yukarıdaki örnekte fiilin Çince söylenmesi, kızın Çinli olması nedeniyle ona, anlayacağı dilde Çince konuştuğunu ifade etmek üzere kullanılan bir fiildir. Bu örnek, Çağdaş Uygur Türkçesinin sağlam bir yapıya sahip olan fiillerinin, Çincenin çekiciliğine karşı dayanıklılık gösterdiği görüşüyle pekişmektedir.

Eliyev'in şiirlerinde geçen alıntılar incelendiğinde en çok 26 defa, en az bir defa olmak üzere toplam 254 defa kullanılan 151 adet Çince sözlük birimi mevcuttur. Bunların içinde isim soyluların yoğunlukta olması; Çincenin heceli yapısından dolayı oluşan söylenme kolaylığının, Çağdaş Uygur Türkçesi için çekici gelme olasılığını akıllara getirir. Ancak Çağdaş Uygur Türkçesinde sözlük birimi türetiminde mevcut biçim birimlerinden yararlanılması (örne-

ğin, *çamaşır makinesi* için *şiyici* [洗衣机 xi yi ji] yerine *kir alğu*; *komanda* için *yavkuñ* [遥控 yao kong] yerine *tizginek*, dünya ile entegre olma düşüncesinden yola çıkılarak türetim yapılması (Örneğin: *bilgisayar* için *diyennav* [电脑 dian nao] yerine *kompiyutér*), Çincenin çekici görünen öğelerinin göreceli çekici öge olarak algılandığını göstermektedir. Buna karşın, günümüzde konuşurların neredeyse Çince alıntı olmayan bir cümle kuramaması ve Eliyev'in şiirlerinde yoğun olarak bulunan özel isimler, bu iki dilin ilişkisinde çekiciliğin ötesinde bir etken olduğuna, mevcut koşullar göz önüne alındığında bu etkenin de sosyopolitik etken olabileceğine işaret eder.

4. Dil Dışı Etkenler

İlişki sonucunda dillerde görülen değişmelerin hangi şartlarda ortaya çıktığını anlamak için, konuşurların içinde bulunduğu sosyal ve siyasal ortamı bilmek gerekir. Dil ilişkilerinde sosyal ve politik etkenlerin; etkinin yön, tür, derece ve yoğunluk oranını önemli ölçüde etkileyeceği göz ardı edilmemelidir. Dil öğelerinin kopyalanmasının arkasında, politik-ekonomik taleplere uyum, hayranlık duyulan grupların dili kullanmadaki tavırlarının taklidi yoluyla itibar kazanma isteği gibi şuurlu veya şuursuz nedenler olabilir. Sosyal ve politik sebeplerin dilin değişme sebebi değil, aksine dilin değişmesini destekleyen veya engelleyen şartlar olduğunu belirtmeliyiz.

4.1. Sosyal Etkenler

Dillerin ilişkide bulunduğu bölgede yerleşik olmak kadar politik, ekonomik, kültürel ve sayısal üstünlüğün de sosyal açıdan önemli birer baskın faktör olduğunu unutmamak gerekir. 1949 sonrası Çağdaş Uygur Türkçesi konuşurların sosyal yaşamında birçok değişim olduğu herkesçe bilinen bir gerçektir. Bu değişimin başında *yer islahatı* adı altında yürütülen toprak reformu gelir. Reformun aydınlara yönelik ayağını Komünist Parti propagandası yapma, yeni düzeni yerleştirmede aktif görev alma gibi sorumluluklar oluşturur. 1951'de Eyalet Edebiyatçılar ve Sanatçılar Birliği ile Eyalet Medeniyet İşleri Yönetim İdaresinin güdümünde yayın hayatına başlayan *Şincang Edebiyat-Sen'iti* adlı süreli yayın ayda bir sayı olmak üzere Uygurca ve Kazakça olarak yayımlanır. Bu dergide Çinli yazarların ve şairlerin eserleri de çevrilmiş hâliyle yer alır (Komisyon, 1951, s. 1). Böylece Çinli yazarlar ve şairler, Uygurca konuşurların manevi yaşamına dâhil olurlar. Sosyal bütünleşme sonucunda Çinli şairler Eliyev'in şiirlerine de konu olur. Özel ad, Çağdaş Uygur Türkçesinde bir alıntı kelime olarak kendisine yer edinir.

Ké Cuñpiñ téhi çasaçal iken,
Lékin biz uni aqşakał déduq,

Meğerse Ke Cunpin kır sakallıymış,
Fakat biz ona *Aksakał*³ dedik.

³ Aksakał: Görüşüne başvurulana, saygına, kanaat önderi kimselere verilen unvandır.

*Turgan-pütkini şeirğa oħşaş,
Şuňa sözini hesel-bal dedük.*

Varlığı, her şeyi sanki bir şiir,
Bu nedenle sözüne, bal dedik.

(Rehim, 1997a, s. 88)

Komünist rejimin koruyucusu olan Halk Kurtuluş Ordusu, 13.10.1949 tarihinde ilk olarak Kumul'a ayak basar. Akabinde Urumçi'ye, güneydeki ve kuzeydeki önemli şehir ve kasabalara yerleşir. 10.01.1950 tarihinde Üç Vilayet'in Millî Ordusu, Çin Halk Cumhuriyeti Kurtuluş Ordusu'nun bir bölümüne dönüştürülür (Yang, 2007, s. 275). Kurtuluş Ordusu bünyesindeki üniformalı askerler, devlet politikası gereği Doğu Türkistan'a gelir gelmez yerli Türk halklarının günlük işlerine yardım etmeye başlar. Bahçıvanlıktan temizlikçiliğe kadar günlük yaşamın her alanında Türkler ile iç içedir. Böylece Çağdaş Uygur Türkçesine *kurtuluş ordusu* anlamındaki *céfañcün* [解放军jie-fang-jun; Uygurcası: *azatlık armiyeye*] kelimesi eklenmiş ve bu kavram, sosyal hayatın her alanında kendini göstermeye başlamıştır. Bu kavramı Eliyev'in şiirlerinde de görmek mümkündür:

*Bir top ceñçi ötti melidin,
Pütün mele çıktuk aldığa,
Öz bağrini ---aşu bağrini,
Kalkan kılğan düşmen okığa.*

Bir grup asker geçti mahalleden,
Bütün mahalle çıktık karşılamaya,
Kendi göğsünü, işte o göğsünü,
Siper etmişti düşmanın kurşununa.

*Aşu hıslet ezeldin beri,
Bizniñ koşunniñ udum desturi,
Uniñ nami şanlık céfañcün---
Kızıl Cuñguniñ kızıl eskiri.*

Bu vasıf ezelden beri,
Ordumuzun geleneği, düsturu.
Adı şanlı, kurtuluş ordusu,
Kızıl Çin'in kızıl askeri.

(Rehim, 1997a, s. 353, 354)

4. 2. Politik Etkenler

Çalışmamızda dile getirilen A grup yönetilen, B grup ise yöneten konumundadır. Bu nedenle B grubun izleyeceği politika, bu iki dilin ilişkisinde hangisinin daha baskın olabileceğini belirler.

Teyipcan Eliyev'in şiirlerinin yazılış tarihi 1945 yılından başlar. Çince alıntının yer aldığı ilk şiirin yazılış tarihi Ekim 1949'dur. *Kün Çıkışniñ Têni Atti* başlıklı şiirde şair şöyle yazar.

*Köp-uzun yıllar ézilgen,
Dertmen Şıncañ helkı biz,*

Uzun yıllardan beri ezilen,
Şincan'ın⁴ dertli halkı biz.

⁴ Şıncañ: Çince alıntı olmakla beraber Doğu Türkistan'ın Çin'de kullanılan adıdır. Doğu Türkistan, Mançu-Çin istilasına uğraması nedeniyle 18 Kasım 1884'te Çince *yeni toprak* anlamına gelen *Şıncañ* [新疆Xin Jiang, Şinciang] adını almıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Kurban, İ. (1995). *Doğu Türkistan için savaş*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, s. 85.

*Dahi Mav Zéduñ yolida
Küldi emdi behtimiz.*

Dahi Mav Zedong yolunda,
Güldü artık bahtımız.

(Rehim, 1997b, s. 80)

Şincañ ve *Mav Zeduñ* kelimeleri ilk defa 1949 yılında yazılan şiirde geçmektedir. *Mav Zeduñ*, Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurucusu olarak öne çıkan bir siyasi figürdür. Bu nedenle, yöneten konumundaki B grubunun değeri olarak yönetilen konumundaki A grubuna kabul ettirilmiş bir liderin adıdır. *Şincañ* adı, politik sebeplerle Çağdaş Uygur Türkçesine yerleştirilen bir sözlük birimidir. Alıntı olan *Şincañ* aslında B grubu tarafından, *Doğu Türkistan* adının yerine sonsuza kadar geri dönülmeyecek şekilde yerleştirilmeye çalışılan, yönetim tarafından alternatifsiz kullanılması istenilen, istilayı meşrulaştırmaya hizmet eden ve bu kavramın ifade ettiği coğrafyanın asıl sahipleri olan A grubu için ise hakaret ve zulmün eş değeri olarak algılanan bir kelimedir. Günümüzde bu alıntı, Türkiye Türkçesine *Sincan* olarak yerleştirilmeye çalışıldığı gibi, diğer ülkelere ve dillerine de bu şekilde yerleştirilmeye çalışılmaktadır.

Rusların Batı Türkistan'da uyguladığı politikayı Çin, ülkede *azınlık* olarak adlandırdığı Çinli olmayan topluluklara özellikle Doğu Türkistanlılara, otuz yıl geriden takip ederek uygulamıştır (Abdulvahit Kaşgarlı, 2017, s. 331). Bu çerçevede, Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilk yıllarda Doğu Türkistan'ın şehir ve kasabalarında komün, idari bir yapı olarak hayata geçirilirken bu yapıyı ifade eden Çince alıntıları da beraberinde getirmiştir. *Goñşé* [公社 gong she], *dadüy* [大隊 da dui], *şiyavdüy* [小队 xiao dui] gibi sözlük birimleri; komün sisteminin ilçe, kasaba, mahalle gibi farklı ölçekteki idari yapılarını ifade etmektedir. Bu tür sözlük birimleri, Eliyev'in şiirlerinde aşağıdaki dize-lerde karşımıza çıkar:

*Kızıl bayrak goñşémizğa tikildi,
Kızıl şola alkış bolup töküldi.*

Kızıl bayrak, komünümüze dikildi,
Kızıl gölge, alkış olup döküldü.

(Rehim, 1997a, s. 295)

*Dadıyınıñ méhri ıssık sékritari----
Mettursun derdmenlerniñ gëmgüzari.*

Komünün sevecen şube başkanı,
Mettursun, dertlilerin dermanıdır.

(Rehim, 1997b, s. 161)

*Tapkıli tüzük şipa, çamim yetmey,
Şiyavdüyge beş koyçen'ge levzim ötmey,*

İmkânım olmadı şifa bulmaya,
Komüne sözüm geçmedi, beş kuruş almaya,

*Balammu ketti...éti "Tohti" idi,
"Tohti" dep at kıyosammu tohtimidi.*

Çocuğum da öldü, adı Durdu idi,
Durdu diye at versem de durmadı.

(Rehim, 1997b, s. 162)

5. Teyipcan Eliyev'in Şiirlerindeki Çince Alıntılardan Hareketle Çince ile Çağdaş Uygur Türkçesinin Dil İlişkisinde Genel Eğilim

Eliyev'in şiirleri için not düşülen tarihin 1945 yılından 1988 yılına kadar olduğu bilgisi yukarıda dile getirilmiştir. Çince alıntıların ilk olarak 1949 yılındaki şiirlerde geçtiğini de hatırlamak gerekir. Bu tarihten itibaren yazılan şiirlerinde Çince alıntılar sık sık çıkmaktadır. Bu iki dil, günümüze kadar kesintisiz ve zaman geçtikçe daha yoğun biçimde ilişki içinde bulunmaktadır. İlişkinin sonucu olarak Çağdaş Uygur Türkçesine alıntılar girdiği gibi Çinceye de bazı dil unsurları kopyalanmıştır. Örneğin, *yakeşi* [yahşi; iyi], *zukamu çoñ-ci* [zukam cevheri; soğuk algınlığı ilacı]... 1987'de sözde *çift dilli eğitim* programı gündeme gelmiş ve uygulanması için çalışmalar başlatılmıştır (Dwyer, 2005, s. 34). Eylül 2002'de Şinciang Üniversitesinde Çağdaş Uygur Türkçesi, eğitim dili olmaktan çıkarılmıştır (Dwyer, 2005, s. 40). 2013 yılında, Çağdaş Uygur Türkçesinin Doğu Türkistan genelinde eğitim dili olması yasaklanmıştır. Yıllardır devam etmekte olan Uygurca basın yayının kısıtlanması, Uygur konuşurların yerleşim bölgelerine yoğun Çinli göçmen yerleştirilerek (Dağcı ve Keskin, 2013, s. 16) Çince konuşurların sayısal üstünlüğünün sağlanması gibi nedenler, bu iki dilin ilişkisini daha da yoğunlaştırmıştır. Günümüzde konuşma dili söz konusu olduğunda Çağdaş Uygur Türkçesindeki Çince etki, özellikle genç nesilde söz dizimsel düzeyde daha çok ad öbekleri olarak ağırlığını hissettirmektedir. Kesintisiz süregelen bir yazı dili olan Çağdaş Uygur Türkçesi, psiko-dil bilimi bağlamında ve yapısal dayanıklılık nedeniyle kendisini Çinceye karşı belli ölçüde koruyabilmiştir. Aydınlar dili bilinçli ve sorumluluk anlayışıyla kullandığı sürece yazı dili dayanıklılığını devam ettirebilecektir. Ancak Çağdaş Uygur Türkçesinin eğitim dili olmasının yasaklanması ve konuşma dilinde Çağdaş Uygur Türkçesinin dayanıklılık kalesi olan fiillerin, Çince ile olan ilişki ve etkileşim sonucunda karmaşık bir hâl alması (Sugar, 2017, s. 3-16), iyimser yaklaşımın sorgulanmasını gerektirmektedir.

Çince, Çin-Tibet dil ailesine mensup heceli bir dildir. Çağdaş Uygur Türkçesi ise Ural-Altay dil ailesine mensup eklemeli bir dildir (Özkan ve Tören, 2006, s. 47, 53). İki dilin ilişkisinde teorik olarak etkinin düşük düzeyde olmasını öngören yapısal farklar, devletin uyguladığı sosyopolitik projeler nedeniyle kırılmış durumdadır. Dolayısıyla Çincenin etkileri Çağdaş Uygur Türkçesinde daha yoğun hissedilmektedir. Oysa Çincenin Çağdaş Uygur Türkçesine oranla etkiye tamamıyla daha dayanıklı bir tipolojik yapıya sahip olduğunu gösteren doyurucu bir kanıttan söz etmek mümkün değildir. Bu durum ancak V. Kiparsky'nin dikkat çektiği gibi "*dilin dil bilimsel yapısından değil, bilakis konuşanların politik-sosyal anlayışlarından kaynaklanır*" şeklinde açıklanabilir (Johanson, 2014, s. 65).

Çin Halk Cumhuriyeti'nin ilgili kanun maddelerinde, bir özerk bölge olarak tanımlanan Doğu Türkistan'ın kendi eğitim programını düzenleme ve eğitim diline karar verme yetkisi bulunmaktadır (Dwyer, 2005, s. 35). Ancak bu yetki günümüzde işlevsiz olduğu için eğitim dili tamamıyla Çince olmuş ve kreşten itibaren Çağdaş Uygur Türkçesinden yoksun bir nesil yetiştirilmeye başlanmıştır. Hâl böyle iken dil ilişkisi bağlamında B'nin A'ya etkileri gün geçtikçe artacaktır.

Tartışma

Diller arası ilişkide alıntının yönü genellikle, üst kültürden alt kültüre, yönetenden yönetilene, merkezden taşraya, üretenden tüketene doğrudur (Buran, 2006a, s. 2). Çince ile Çağdaş Uygur Türkçesinin ilişkisinde eğer yöneten ve yönetilen durum ortadan kalkarsa A ile B'nin merkez ve üreten olma bakımından bir farkı kalmayacak, üst kültür ve alt kültür durumu söz konusu olacaktır. Bu iki dilin konuşurlarının hangisi üst kültürdür? Yöneten ve yönetilen durum mevcut olmazsa alıntı ögelerin yönü nasıl olacaktır?

Eliyev'in şiirlerinde Çince alıntı kullanma eğilimi, yaşadığı baskı ve çektiği zulüm ile doğru orantılı mıdır? Acaba Eliyev bir aydın olarak şiirlerinde hiç Çince alıntı kullanmayarak bir direniş örneği gösterebilir miydi? Çincenin etkisine karşı alıntı öge kullanmayıp birey olarak kesin tavır sergileyerek çağdaşlarını ve sonraki nesilleri etkileyebilecek miydi?

Dil politikalarının etkileri söz konusu olduğunda Çin Halk Cumhuriyeti'nin azınlık olarak adlandırdıkları halklara yönelik dil politikasında bir değişiklik olmayacağı varsayılırsa Çağdaş Uygur Türkçesinin yazı dilinin Çincenin etkisine olan dayanıklılığı ne zamana kadar sürdürülebilecek? Bu dayanıklılık nihayetinde tamamıyla kırılacak mı? Çağdaş Uygur Türkçesinin konuşma dilinin dayanıklılığının belli ölçüde kırıldığı göz önünde bulundurulursa konuşma dilinin yazı diline olan etkisi nasıl olacak? Yazı dilinin dayanıklılığının da kırılmaması için neler yapılmalıdır?

Çağdaş Uygur Türkçesinin dünyada bilinen, gerekli ve önemli bir dil olmaması yönünde ve öğretenlerin, konuşurların kaliteli ve standart biçimde kullanmasına gerek duymaması yönünde oluşturulan algının (Dwyer, 2005, s. 34), iki dilin ilişkisine olan etkisi ne derece olacak?

Yabancı dil unsurları ve anlam/kavram tercümelemleri zamanla alıcı dilin mantığını, işleyişini, özgün kimliğini bozar ve bu unsurların dilde çok yerleşmesi hâlinde sonunda alıcı dil ortadan kalkabilir (Alkaya, 2007, s. 44). Çincenin Uygur Türkçesine etkisi bu boyuta gelecek mi?

Günümüzde Doğu Türkistan'da Çağdaş Uygur Türkçesinin mevcudiyetini koruyabilmesi için, Çin Halk Cumhuriyeti'nin ilgili yasaları çerçevesinde hak

aramak bile suçtur. Çağdaş Uygur Türkçesinin her alanda tam anlamıyla kullanım dışı bırakılması için çoktan oluşturulan altyapı üzerinde uygulamalar, hızlanarak ve insani olmayan bir tutumla devam etmektedir. Dil ilişkisi bağlamında Çince alıntılarının etkisi üzerinde henüz başlatılmış olan tartışma, Doğu Türkistan'ın güncel durumu nedeniyle ilerleyen yıllarda *kaybolmaya yüz tutan dil* veya *ölü dil* terimleriyle tanımlanacak bir konu hâline gelecek mi?

Sonuç ve Öneri

Çağımızda Çağdaş Uygur Türkçesi, Çince ile hiç olmadığı kadar yakın ilişkide bulunmaktadır. Bu zorunluluğun sonucu olarak Doğu Türkistan sahasında özellikle konuşma dilinde Çince kaynaklı alıntılar söz dizimsel veya cümle düzeyinde yoğun olarak görülmektedir. Çalışmada Teyipcan Eliyev'in şiirlerindeki Çince alıntılar temelinde bu iki dilin ilişkisine ışık tutulmaya çalışılmıştır.

Çince ile Çağdaş Uygur Türkçesinin ilişkisinde alıntının yönü yönetenden yönetilene doğru gerçekleşmiştir. Ancak Çağdaş Uygur Türkçesi, pek çok Çince alıntıyı kendisinin yapısal özelliklerine uydurmuştur.

Çincenin etkisine karşı Çağdaş Uygur Türkçesinin yazı dilinin ses ve biçim yönünden dilsel dayanıklılık gösterdiği, Çince alıntılarının sözlük birimi olarak yoğunluk kazandığı ve pek çok kavram çevirileri verdiği tespit edilmiştir.

Yabancı dilin etkisini azaltmak için bilinçli bir şekilde ortak tavır alınması gerekirken Eliyev özelinde aydın olan bireyin üzerine düşeni layıkıyla yerine getir(e)mediği anlaşılmıştır.

Çağdaş Uygur Türkçesi köklü bir yazı dili olarak konuşurların her türlü ihtiyacına cevap verebilecek bir kullanım alanına sahipken günümüzde okullarda öğretilmeyen, prestijsiz bir konuşma dili olarak varlığını sürdürme dönemine doğru sürüklenmektedir.

Çin Halk Cumhuriyeti'nde iki dilli bir toplum yaratma sloganı, aslında tek dilli toplum yaratma yönünde uygulanmıştır. Bu durumun doğal bir sonucu olarak Uygur Türklerinin konuştuğu dilin, Çincenin etkisine maruz kalması kaçınılmazdır. Çince, Çağdaş Uygur Türkçesinin söz varlığının yanı sıra söz dizimini ve cümle kuruluşunu etkiler hâle gelmiştir. Böylece Uygur Türkleri, farklı kültürün etkisi, siyasi ve idari baskılar neticesinde günlük konuşma dilinde Çince düşünme ve Çince ifade etme durumunda kalmışlardır.

Dilsel dayanıklılığı sağlayan temel etkenlerden biri *çok kullanılıyor* olmaktır. Bu bağlamda aydınlar, eserlerinde kullandıkları dil hususunda mutlaka daha bilinçli davranmalıdırlar. Konuşurları, Uygur Türkçesine sorumluluk anlayışıyla yaklaşmalıdırlar. Ancak günümüzde Doğu Türkistan'daki aydınlar, Çin Halk Cumhuriyeti'nin yegâne yöneticisi Komünist Parti'ye olan sadakati

ve yakınlığı bile sorgulanmaksızın hapiste ve hapsin bir başka adlandırılması olan sözde eğitim kamplarında tutsak durumdadır. Siyasi baskı, ruhsal ve fiziksel işkencelere dönüşmüş, pek çok kişi yaşamını yitirmiştir. Birçok kişiden ise haber alınamamaktadır. Pek çok edebî eser ve araştırma yasaklanmış ve yok edilmiştir. Velisinden mahrum edilen çocuklar, yetimhanelerde Çinli olarak yetiştirilmek üzere adı ve soyadı da Çinlilerin adı ve soyadına değiştirilmiş vaziyette sıkı bir eğitime tabi tutulmaktadır. İnsanların Uygur Türkçesi ile konuşması suç sayılmaktadır. Uygur Türklerinin bireysel çabalarıyla ortaya çıkmış olan bilgisayar destekli dil bilimi çalışmaları gibi birçok alandaki modern teknik gerektiren çalışma, alanında yetkin aydınların tutuklanması ve/veya yok edilmesi nedeniyle süresiz olarak durdurulmaktadır. Peş peşe inşa edilen kremasyon fırınları, yapılan ve yapılacak katliamların kanıtlanamaması için önemli görevler üstlenmektedir. Köklü bir Türk-İslam kültürünü ve Türk ırkına mensup bir toplumu yeryüzünden silme yönündeki uygulamaların dış dünyaya sızmamaları ve dış dünyanın da duyduklarına, gördüklerine inanmaması için Çin, bütün imkânlarını kullanarak ülke içinde ve dışında hummalı bir çalışma yürütmektedir.

Bir dilin yaşaması ve geliştirilmesi için öncelikle bu dilin konuşurlarının yaşıyor olması gerekir. Uygur Türklerinin Türk tarihindeki yeri ile dünya medeniyetine katkıları ve Doğu Türkistan coğrafyasının stratejik önemi göz önünde bulundurulursa ayrıca Çin'in yayılcı politikası incelenirse (Liu, 2018, www.sinoturknews.org), Doğu Türkistan Türklerinin maruz kaldığı felaketin; aslında Türklüğün, Müslümanlığın ve insanlığın felaketi olduğu daha iyi anlaşılır. Bu nedenle kendisini insan olarak tanımlayan her bir birey insanlık görevini yerine getirmeli, Doğu Türkistan Türklüğüne, kültürüne ve diline yönelik soykırıma “dur” demelidir. Zira Orhun abideleri boşuna yazılmamıştır. Tedbiri alınmazsa Doğu Türkistan'ın, Çağdaş Uygur Türkçesinin bugünü, başka coğrafyaların ve dillerinin yarını olabilir.

Çağdaş Uygur Türkçesinin yakın ilişkide bulunduğu Çince ile olan etkileşimi, konuşurlarının günlük yaşamına yansıyan dil malzemesi üzerinden değerlendirilerek saha araştırmasına dayalı ve her yönüyle ele alınacak daha kapsamlı bir başka çalışmanın konusu olabilir. Fakat bu gibi çalışmaların yapılabilmesi için abluka altına alınan Doğu Türkistan'ın kapıları açılmalı, çağ dışı uygulamalara son verilmelidir.

Kaynakça

- Abdulvahit Kaşgarlı, R. (2017). *Çağdaş Uygur edebiyatı tarihi*. (edt. Neşe Harbalioğlu). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Alkaya, E. (2007). İki dillilik ve Rusçadan Tatar Türkçesine geçen kavram tercümeleri. *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları*, 2. Spring, 41-53.
- Baki, A. (2012). Language contact between Uyghur and Chinese in Xinjiang, PRC: Uyghur elements in Xinjiang Putonghua. *International Journal of the Sociology of Language*, 215, 41 – 62.
- Baumgarten, N. ve Özçetin, D. (2008). Linguistic variation through language in translation, language contact and contact language. *Hamburg Studies on Multilingualism*, Volume 7, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 293-316.
- Buran, A. (2006a). Dil ilişkileri ve kavram tercümeleri üzerine bir değerlendirme. *XII. Uluslararası KIBATEK Edebiyat Şöleni* (Bakü-Azerbaycan, 10-17 Mayıs) *Bildirisi*, 1-4.
- Buran, A. (2006b) Karma diller ve iki örnek: klasik Osmanlıca ve Kürtçe. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20, 19-33.
- Cabras, G. (2014). Uyghur-Chinese code switching in Xinjiang urban areas: structural aspects and social motivations. *Texas Linguistics Forum 57*, Proceedings of the 22nd Annual Symposium about Language and Society-Austin April 11nd-12th, 34-43.
- Dağcı, K. ve Keskin, M. (2013). Çin'in Doğu Türkistan politikası ve azınlık hakları bağlamında hak ihlalleri. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 1(2), 11-29.
- Demir, N. (2003). Popüler dil tartışmalarına dil ilişkileri açısından bakış. *Cumhuriyetimizin 80. Yılında Türkçemiz*, Ankara: ANAÇEV, 37- 44.
- Dwyer, A. (2005). The Xinjiang conflict: Uyghur identity, language policy and political discourse. *Policy Studies 15*, Washington: East-West Center.
- Harbalioğlu, N. (2016). 20. yüzyıl Uygur şairlerinden Teyipcan Eliyev. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi* (8), 97-105.
- Haugen, E. (2010). Dilbilimsel ödünçlemenin analizi. (çev. Caner Kerimoğlu). *Dil Araştırmaları*, 7, Güz, 137-157.
- Heine, B. ve Kuteva, T. (2005). *Language contact and grammatical change*. Cambridge University Press.
- Johanson, L. (1999). Attractiveness and relatedness: notes on Turkic language contacts. *Special Session on Caucasian, Dravidian, and Turkic Linguistics*. Berkeley: Berkeley Linguistics Society, 87-94.
- Karaağaç, G. (2002). *Dil, tarih ve insan*. Ankara: Akçağ.
- Kasapoğlu Çengel, H. (2013). Çağdaş Uygur edebiyatı. *Çağdaş Türk Edebiyatları-II*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 140-170.

- Kaşgarlı, Sultan M. (1998). *Çağdaş Uygur Türklerinin edebiyatı*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Komisyon (1951). *Şincang edebiyat-sen'iti*. Urumçi: Şincang Halk Neşriyatı, 4-5.
- Komisyon (2006). *Uygur edebiyatı tarihi*. C. 4/1, Pekin: Milletler Neşriyatı.
- Komisyon (1990). *Uygur tilinin izahlik lugiti*. C. 1, Pekin: Milletler Neşriyatı.
- Komisyon (1992). *Uygur tilinin izahlik Lugiti*. C.2, Pekin: Milletler Neşriyatı.
- Komisyon (1994). *Uygur tilinin izahlik Lugiti*. C.3, Pekin: Milletler Neşriyatı.
- Komisyon (1998). *Uygur tilinin izahlik Lugiti*. C.6, Pekin: Milletler Neşriyatı.
- Kurban, İ. (1995). *Doğu Türkistan için savaş*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Johanson, L. (2007). *Türkçe dil ilişkilerinde yapısal etkenler*. (çev. Nurettin Demir) Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ölmez, M. (2013). Çin'deki Türk dilleri ve bugünü. *Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Topulukları 4. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 397-422.
- Özkan, M., Tören, H. ve Esin, O. (2006). *Yüksek öğretimde Türk dili yazılı ve sözlü anlatım*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Rehim, M. (1997a), *Teyipcan Eliyev şiirleri*. C.1, Pekin: Milletler Neşriyatı.
- Rehim, M. (1997b), *Teyipcan Eliyev şiirleri*. C.2, Pekin: Milletler Neşriyatı.
- Sartekin, E. A. (2006). *Uygurçe neşr kilingan tebbiy edebiy eserler katalogi 1*. Urumçi: Şincang Halk Sehiye Neşriyatı.
- Sugar, A. (2017). Mandarin Chinese verbs as verbal items in Uyghur mixed verbs. *Languages*, 2(1), , 1-18, DOI:10.3390.
- Teklimakani, A. P. (2011). *Uygur tili leksikologiyesi ve leksika tetkikati*. Pekin: Milletler Neşriyatı.
- Thomason, S. G. (2001). *Language contact*. Edinburgh: Edinburgh University.
- Yang C. (2007). *Jindai Xinjiang ShuShi Shulun*. Pekin: Zhongyang Minzu Daxue.
- Elektronik Kaynaklar**
- <http://www.xjdaily.com/c/2018-07-01/2033512.shtml> (Erişim tarihi: 01.07.2018, 16.24)
- <http://www.people.com.cn/GB/paper68/15247/1351972.html> (Erişim tarihi: 01.07.2018, 17.15)
- <http://xj.people.com.cn/n2/2017/0606/c186332-30286071.html> (Erişim tarihi: 01.07.2018, 18.00)
- http://dilbilimi.net/ndemir_populer_dil.pdf (Erişim tarihi: 05.07.2018, 15.20)
- <http://www.sinoturknews.org/bati-bolge-teorisi-cinin-buyuk-turkistan-politikasi/> (Erişim tarihi: 15.09.2018, 14.00)
- <http://cn.rfi.fr/首页/20100809-刘亚洲中将的西部论> (Erişim tarihi: 15.09.2018, 15.00)

Extended Summary

Modern Uighur Turkish has taken many features from the languages which it has an interaction with in its historical development and also has given many linguistic features to other languages. Chinese-origin borrowings have been observed in East Turkestan region in the recent history. Deviations in the modes of articulations and usage of Chinese loanwords, which are currently accepted as standard, have an important place. Actually it is a natural process of a language to have elements from other language or languages which it is in relation with due to the fact that type of linguistics has a tendency to transform. The unnatural matter here is the fact that language systems have a transformation process not by definition but as a result of certain socio-linguistic cases, the speed and results of such transformation.

Chinese and Modern Uighur Turkish were used as languages of communications, which were in contact with each other in East Turkestan. Model of Relation of Languages and Description of Impact (Code Copying Model), which has been developed by Johanson for language relations, is the model that is thought for a draft for the description of language related phenomena in a preferable way to their core and a starting point for typological comparison. According to this model, it is possible to mark Modern Uighur Turkish and Chinese as A and B. The mark A here is the socially-weak receptive language, in other words Modern Uighur Turkish and the mark B is the socially-dominant transmitter language, in other words Chinese. 1300 years of solid literary language tradition beginning from inscriptions in Mongolia up to our day has made Modern Uighur language luckier than Salar language in terms of resistance towards Chinese borrowings. However the dominant language Chinese representing the administration and center has transmitted many language elements to Modern Uighur Turkish due to socio-psychological and political reasons.

Teyipcan Eliyev (1930 – 1989) is an Uighur poet who lived in East Turkestan and also created his works, here. The two-volume book called Teyipcan Eliyev Şeirléri prepared for publishing by Muhemmet Rehim is composed of the poems of Eliyev, transmits emotions and thoughts of the poet and comprises traces from the political and socio-cultural lives of Uighur people. There are many Chinese borrowings in these poems, which are fairly the compact picture of the effects of various political events in East Turkestan to Uighur literature and language. Our study will focus on examining and discussing the relationship between Chinese and Modern Uighur Turkish based on the examples skimmed from the said book.

Co-existence of Uighurs and Chinese formed the basis for the relation between these two languages. Speakers of different languages have interacted due to the fact that they had to co-exist or had language contact for various reasons. This interaction has taken place in a different aspect based on the period of time and rulers and the ruled people. The language in the poems of Eliyev is a language used among people, not by a specific class. In this regard, Chinese borrowings in the poems reflect the tendency of the community. Chinese borrowings in the poems can be classified as Required Items, Colloquial expression of Chinese currency RMB) and Trend Items. The required item has been currently used as the ruling side of the society have not changed, however,

trend item has been replaced with other modern expressions due to political reasons. Completely-Citated Items in Poems and Hybrid Items. Although lexemes breaking the Linguistic Durability aspect are used, there are examples transforming diphthongs of B to monophthong and transforming upper velar sounds to gingival sounds. When it comes to attraction or Relative Attraction, structural characteristics of Chinese such as simple verbal structure which cannot be conjugated to personal pronouns and the fact that the verbs enable expressing tenses may be attractive for Modern Uighur Turkish. However adjacent, regular verbs preventing semantic confusion have formed a resistance towards the facilitating effect of Chinese verbs. Therefore the verbs of Chinese, which can be observed as attractive or relatively attractive items, have not been used in the literary language of Modern Uighur Turkish. There are 151 Chinese lexemes that are used at least for once and at most 26 times which forms a total of 254 times. There being many noun-origin words among these lexemes rationalize that the easiness of articulation of Chinese due to its being syllabic form may be attractive for Modern Uighur. However, using the current morphemes for producing lexemes or producing lexemes in contemplation of being integrated to the world proves that Chinese items, which seem attractive, are perceived as relatively attractive items in Modern Uighur Turkish. Nonetheless, the fact that the speakers of the language cannot form a sentence without citing from Chinese and proper nouns that are intensely found in the poems of Eliyev indicate that there is a factor beyond attraction in the relation of two languages and this factor may be socio-political factor when the current conditions are taken into consideration. In this case, non-linguistic factors are required to be examined. When lexemes received due to social factors and lexemes received due to political factors are examined, it is obvious that the borrowing which is used extensively due to the political factors has no alternatives, furthermore its use in the Modern Uighur language constitutes crime.

The course starting with the so-called bilingual education programme in 1987 has resulted in providing education in Chinese beginning from kindergartens and prohibiting talking in Uighur language.

East Turkestan, which is defined as an autonomous state as per the relevant articles of People's Republic of China, has the authority to form its own education programme and decide on its own language of education. However, this authority has no function.

For a language to live and progress, primarily speakers of such language must be alive. However currently it is impossible to obtain sound knowledge of the number of dead and alive speakers of Modern Uighur Turkish in East Turkestan.

The interaction of Modern Uighur Turkish engaging with Chinese may be evaluated over the language materials reflected on the daily lives of its speakers. This may be the subject of another comprehensive study based on the field study.

Within the context of language relation, will the discussion which has been just started become a subject to be defined with the terms "an-almost-extinct language or extinct language" in the upcoming years due to the current political condition of East Turkestan?

